

Autorita učitele

Doplňkový text k předmětu Pedagogika ve studiu učitelství na MFF UK
Pavla Zieleniecová, listopad 2012

Obsah:

- a) Co je (a co není) autorita učitele?
- b) Na čem se autorita učitele zakládá (co je jejím předpokladem, podmínkou)?
- c) Je autorita učitele v dnešní škole oprávněná (nutná, potřebná)?

a) Co je (a co není) autorita učitele?

Termínu autorita se ve spojení s učitelem používá ve dvou významech.

- V prvním z těchto významů je autorita pravomocí, legitimní mocí vyplývající z formálního (úředního, právního) postavení učitele jako zástupce společnosti vůči žákům - formálně pověřeným určitým rozhodováním, například organizováním vyučování, hodnocením a klasifikováním žáků apod. V tomto významu se jedná o tzv. *formální autoritu*; je dána zákony a předpisy¹, které vymezují postavení učitele.
- Ve druhém významu označuje autorita určitou kvalitu vztahu žáků k učiteli, spočívající v dobrovolném přijetí, dobrovolném uznání vedoucího postavení učitele žáky. Jedná se o tzv. *neformální autoritu*. Neformální autorita není automaticky dána formálním postavením učitele, ale učitel, který jí chce dosáhnout, o ni musí usilovat. Dosáhne-li jí, není to nic konečného – autoritu je potřeba neustále udržovat a obnovovat v čase a vůči novým žákům.

Autorita se někdy zaměňuje s *autoritativností* (resp. hovoří se o tzv. vynucené autoritě). Autoritativní učitel uplatňuje svůj vliv na žáky ne na základě jejich dobrovolného přijetí tohoto vlivu, ale proti němu. Jeho prostředky jsou časté rozkazy a tresty, potlačování svobodného projevu a iniciativy žáků, živnou půdou pak nezáměr učitele o žáky a o jejich potřeby. Průvodní charakteristikou vztahu mezi autoritativním učitelem a žáky je nedůvěra - na rozdíl od učitele s neformální autoritou, jehož vztah k žákům je založen na důvěře.

Autorita bývá také někdy zaměňována s *oblíbou* učitele u žáků. Je-li učitel u žáků oblíben, podporuje to jeho autoritu; samotná obliba však autoritu nezakládá. Učitel je u žáků oblíben především tehdy, uspokojuje-li jejich přání, avšak tato obliba se rychle ztrácí, není-li tomu tak, zvláště například při konfliktech. Je chybou (objevující se často u začínajících učitelů), chce-li učitel za každou cenu získat oblibu žáků, kterou se snaží nastolit třeba tím, že klade na žáky nízké požadavky nebo pomlouvá-li před žáky jiné učitele, kteří nejsou oblíbeni.

¹ Základní legislativní normou vymezující práva a povinnosti učitelů je Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících.

Autorita se více či méně odlišuje od *partnerství* (resp. kamarádství či přátelství); v těchto formách mezilidských vztahů je spíše zdůrazněna jejich symetrie, rovnocenné postavení partnerů, než vedoucí role jednoho z nich dobrovolně přijatá druhým.

S autoritou učitele (nejen formální, ale i neformální) je vždy neoddělitelně spojena i jeho odpovědnost vůči žákům.

b) Na čem se zakládá neformální autorita učitele?

Autorita učitele, protože je charakteristikou vztahu žáků k učiteli, je podmíněna jak vlastnostmi a jednáním učitele, tak žáků, a také ji ovlivňuje prostředí, do něhož je tento vztah zasazen.

Prostředí: Autorita učitele je mj. ovlivněna klimatem školy, zvláště také vzájemnými vztahy mezi pedagogy, a klimatem třídy. Svě autoritě neprospěje učitel, který ji chce získat na úkor svých kolegů například tak, že je před žáky pomlouvá, či že žáky dokonce proti nim podněcuje. Pro vznik neformální autority má význam i typ rodiny a povaha vztahů v rodinách žáků, a dále vztah rodičů ke škole a k učiteli. Význam má i veřejné uznání učitele, nejen obecné, ale i uznání konkrétního učitele v dané komunitě, které může vyplývat především z jeho veřejné činnosti.

Žáci: Důležitou podmínkou na straně žáků pro to, aby si učitel u nich mohl vybudovat autoritu, je jejich motivace k učení a zájem o vyučovací předmět. Do velké míry má tuto podmínku učitel ve svých rukou - velmi záleží na něm, jak dovede žáky zaujmout a pozitivně motivovat k učení. Kromě toho se do vztahu učitele a žáka promítanou i charakteristiky žákovy osobnosti (např. extrovertnost - introvertnost, jeho postoje - nejen k vyučovacím předmětům, ale třeba i ke škole, k jiným lidem ap.).

Učitel: Na straně učitele mezi podmínky, které rozhodují o tom, zda a jak si bude schopen budovat u žáků autoritu, patří:

- *Odborná způsobilost učitele:* je to podmínka nutná, bez ní učitel autoritu žáků asi nezíská. Na vysoké škole by si měl budoucí učitel osvojit dostatečně hluboké znalosti ve svém předmětu, které mu poskytnou potřebný nadhled nad středoškolskou látkou. Učitel takových předmětů, jako je především informatika, ale také fyzika a matematika, si však musí být vědom, že jeho znalosti zastarávají a potřebují neustálé doplňování, aby postačily pro aktualizaci učiva a pro reakce na otázky žáků o nových výsledcích a objevech vědy a techniky. Učitelé, kteří jsou v praxi již po nějakou dobu, často pociťují potřebu neustálého doplňování informací a vzdělávání v oborech své aprofese. Proto je pro učitele, který si chce udržet odbornou způsobilost, nezbytné stálé sebevzdělávání i účast na kvalitních kurzech, které jsou nabízeny pracovišti akreditovanými pro další vzdělávání učitelů.
- *Pedagogická způsobilost učitele* (pedagogické mistrovství): sem patří dovednosti, které dělají učitele učitelem. Záleží na tom, jak se učitel dokáže připravit na výuku, naplánovat její cíle, rozvrhnout učivo, organizovat vyučování, prezentovat a vysvětlit

učební látku, vést žáky k jejímu osvojení, zaujmout je, udržet jejich pozornost, hodnotit žáky, řešit konflikty, jak se chová vůči žákům, jak se vyjadřuje, jak se žáky komunikuje nejen verbálně, ale i neverbálně atd.

- *Vztah učitele k žákům*: žáci rychle rozpoznají, jaký k nim má učitel vztah - zda je to vztah kladný, zda má učitel o ně zájem, zda mu na nich záleží - či na druhé straně zda je k nim učitel lhostejný či dokonce negativně zaujatý.
- *Vztah učitele k vlastnímu předmětu*: pozitivní vztah učitele k vlastnímu předmětu, aktivní zájem o něj je podmínkou nejen pro to, aby učitel byl schopen vzbudit u žáků zájem a motivovat je k učení, a tak jim umožnit, aby se učili efektivně, ale je také předpokladem pro vznik vztahu neformální autority mezi učitelem a žáky.
- *Osobní vlastnosti učitele*: mezi nejčastěji zmiňované vlastnosti, které uvádějí žáci v souvislosti s autoritou učitele, patří spravedlivost (objektivnost), pravdomluvnost, čestnost, důslednost, otevřenost, transparentnost jednání, dodržování pravidel zavedených explicitně nebo zvykově v jeho interakci se žáky, čestnost, sebeovládání, klidné vystupování, určitá míra tolerance (přílišnou toleranci však žáci odsuzují) a přiměřená náročnost (žáci příliš neocení, má-li na ně učitel nízké nároky). Žáci odmítají učitele nervózní, nejisté, málo sebevědomé, bezradné, vznětlivé, protekcionářské, zbabělé (před nadřízenými, před rodiči, před žáky) a ty, kteří se je snaží zastrášovat.
- *Všeobecné vzdělání učitele*: učitel, zvláště na střední škole, působí na žáky nejen odborností ve svém předmětu, ale i tím, jaký má širší rozhled a případně jakým sebevzdělávacím a kulturním aktivitám se věnuje.
- *Veřejné působení učitele*: neformální autoritu učitele může podpořit i jeho činnost ve veřejných funkcích a zájmových společnostech, zvláště v menších městech a obcích, kde je veřejná aktivita učitele více viditelná a mívá pro komunitu velký význam.
- *Vystupování, vzhled a způsob vyjadřování učitele*, a to nejen ve škole, ale i mimo ni.

S výjimkou první z uvedených podmínek, která je *sine qua non*, jsou ostatní méně ostré; to, co chybí učiteli na jednom z předpokladů, může být vyrovnáno tím, že je žáky oceňován v jiné oblasti.

S autoritou učitele souvisí také otázka, zda učitel může či dokonce má svým žákům tykat, a jak je má oslovovat, případně zda může připustit, aby oni tykali jemu. Na základní škole je v naší tradici žákům tykat, zatímco žáci učiteli vykají. Na střední škole záleží volba formy oslovení žáka učitelem na učiteli. Zvláště začínajícím učitelům lze doporučit, aby žákům vykali, protože tím podporují svoji autoritu. Pokud jde o oslovování učitele žáky, tykání žáků učiteli je neobvyklé a nelze je doporučit, protože může neformální autoritu učitele spíše narušovat, než aby ji podporovalo (jak se domnívají někteří začínající učitelé).

c) Je autorita učitele v dnešní škole potřebná?

Autorita učitele je nezbytným předpokladem jeho práce; učitel ji musí mít, aby vůbec mohl efektivně vyučovat. Měl by se snažit dosáhnout u svých žáků neformální autority, která vytváří nejpříznivější základ pro učení žáků.

Často se lze u především u dlouho působících učitelů setkat s názorem, že vybudování neformální autority učitele vůči dnešním žákům je těžší, než tomu bylo dříve. Hovoří se o krizi autority v rodinách, kde autorita rodičů ustupuje spíše partnerskému vztahu mezi rodiči a dětmi, a obecně o krizi autority ve společnosti, a tím i o krizi odpovědnosti, která je s autoritou nedílně spojena. Tato krize se pak dává do souvislosti s rozpadem systému obecně sdílených hodnot společnosti, o něž by se autorita měla opírat. Ať už se jedná o krizi, nebo jde o přirozený vývoj společnosti a systému jejích hodnot, pro učitele z toho vyplývá úkol věnovat pečlivé a promyšlené úsilí budování a udržování takového vzájemného vztahu se žáky, v němž žáci uznávají jeho neformální autoritu.

V souvislosti s autoritou se objevuje problém moci učitele nad žáky a možnosti jejího zneužití. Formální autorita má jasnější pravidla a lze ji proto snáze kontrolovat, a tedy snáze zamezit jejímu zneužití. Neformální autorita má nezřetelné hranice a proto ji lze kontrolovat obtížněji (také sebekontrola je obtížnější). Zábranou zneužití je především pozitivní vztah učitele k žákům a vzájemná důvěra, které neformální autoritu doprovázejí. Přesto ke zneužívání neformální autority může docházet, například citovým vydíráním. Největší problém se zneužíváním moci učitele nad žáky se objevuje u autoritativních učitelů, kde jsou zmíněné mechanismy sebekontroly oslabeny nebo úplně chybí.

Použitá a doporučená literatura:

Vališová, A., Kasíková, H. (eds.): Pedagogika pro učitele. Grada, Praha 2011. S. 445 - 455
Petty, G.: Moderní vyučování. Portál, Praha 2006. S. 76 - 80
